

Muhi B. Béla magiszter*

A falusi turizmus szerepe az Európai Unió és Szerbia vidékfejlesztési politikájában

Bevezető

A falusi turizmus alatt a vidéki (nem városi és nem kiemelt üdülöhelyen fekvő) településeken folytatott vendéglátást értjük, amely magában foglalja a szállást, az étkezési és programszervezési szolgáltatásokat egyaránt. A falusi vendéglátás valójában bárhol szervezhető, ahol a vendégfogadás falusias jellege biztosítható, illetve a közvetlen környék kielégíti a falusi vendéglátással szemben támasztott tartalmi és formai követelményeket.

A falusi turizmus fogalmát ma sokkal szélesebben kell értelmezni, mint korábban és a vidékfejlesztés egyik legfontosabb elemének kell tekinteni, hiszen a falusi turizmus alapvető célja a vidéki lakosság - ezen belül elsősorban az agrártermelők - kiegészítő jövedelemhez juttatása, ezáltal megélhetési gondjaik mérséklése, életszínvonaluk növelése, s nem utolsósorban a helyben tartás, az elvándorlás megakadályozása. Gazdasági és társadalmi funkciói mellett jelentős ökológiai szerepe is van, a tájak sokszínűségének, a tájjelleg megőrzése, a természeti élőhelyek megóvása, általában az ökológiai rendszerek védelme tekintetében.

Az utóbbi években a vidékfejlesztés egyre inkább központi szerepet tölt be a fejlett országok gazdaságpolitikájában. Az Európai Unió is nagymértékben támogatja a vidékfejlesztési projektumokat. Ebből részül közvetve a falusi turizmus is, mint a vidékfejlesztés egyik fontos eszköze. A vidék meghatározásából következik, hogy a vidékfejlesztés tág térbeli kiterjedésű, magában foglalja a tanyák, falvak és kisvárosok fejlesztését, beleértve a vidéki térségekben folytatott gazdasági tevékenységeket, a foglalkoztatási és kereseti viszonyok javítását, a települési (lakossági) és termelő infrastruktúrát, az élő és épített környezet értékeinek megóvását és a vidéki közösségek fejlesztését. A falusi turizmus

* *Muhi B. Béla magiszter, egyetemi tanársegéd, Educons Egyetem, Ügyviteli Közgazdaságtudományi Kar, Turisztikai Tanszék, Újvidék*

olyan összetett tevékenységgé fejleszthető hazánkban is, ami települési és kistérségi szinten egymásba kapcsolódó szolgáltatásrendszert alakíthat ki, miáltal közvetlenül és közvetve a fenntartható vidékfejlesztést segítheti.

Kulcsszavak: falusi turizmus, vidékfejlesztés, Európai Unió

1. A falusi turizmus

A falusi-, agro-, agri-, farmturizmus kifejezéseket sokszor szinonim fogalomként használják a szakirodalomban. Ez azzal is magyarázható, hogy szélesebb értelemben azt a sokszínű tevékenységet értik alatta, amely a vidéken megjelenő, az agrárgazdasághoz szorosabban vagy lazábban kapcsolódó vendégfogadás, és amely, mint turisztikai termék a szállásadásból, vendéglátásból, szolgáltatásokból és szabadidős lehetőségekből áll. (Kovács, 2002)

A hazai és a nemzetközi - elsősorban nyugat-európai - fogalom- és szóhasználat eltérő. Az egyes országok fogalomhasználata függ a vidék fogalmának értelmezésétől is. Hazánkban a falusi turizmus kifejezés terjedt el leginkább, így a szakirodalom is többnyire a falusi turizmus¹ kifejezést használja a vidéki környezetben, falun, tanyán, családoknál folytatott üdülésre.

Számos kutató definiálta már a falusi turizmust, egy-egy aspektusból vizsgálva. Csizmadia (1993) a falusi turizmust a szelíd turizmus kategóriába helyezi és az alábbi meghatározással írja le: „A klasszikus értelemben vett falusi turizmus azt jelenti, hogy a faluban élők fő foglalkozásuk mellett (mezőgazdaság, ipar) jövedelemkiegészítő tevékenységként saját házaikon belül kihasználatlan szálláshelyeiket az üdülés szolgálataiba állítják, miközben a falu környezetével és hangulatával megmarad eredeti állapotában. Arra továbbra is mezőgazdasági termelés, állattartás és ezekhez kapcsolódó ipari tevékenység lesz a jellemző.”. Később a szerző a megfogalmazást így folytatja: „...tágon vett értelemben a falusi turizmus által vidéken, a városokon kívüli területeken kihasználatlan szálláshelyek idegenforgalmi hasznosítása mellett az ott meglévő és létrehozandó idegenforgalmi struktúrák nyújtotta szolgáltatások, és ezek igénybevételének összességét értjük. Így ebben az érte-

¹ Falusi turizmus – seoski turizam (szerb nyelven)

lemben - a falusi portákon kívül - idetartozónak kell tekinteni a falun kiadott fizető vendégszobát, a falusi kempinget, a strandot, a korcsmát, és a faluszépítő egyesületet is.”

Jenkei (1996) így fogalmaz „A falusi turizmus a falun történő üdülést, nyaralást jelenti, azaz a falvakban megvalósuló turizmust”. Nanszákné (1996) a falusi turizmust úgy definiálja, mint üdülést a vidéken, olyan természeti-épített környezetben, amely optimális rekreálódási feltételeket biztosít az urbanizáció ártalmaitól menekülő városiaknak, és hitelesen őrzi, ápolja és közvetíti a település tradícióit.

Könyves és Müller (2001) a következőképpen fogalmazta meg a falusi turizmust: „A falusi turizmus nem más, mint termékek, szolgáltatások és tapasztalatok, élmények előállítás és fogyasztása, amely elsősorban a vidéki/falusi közösségek természeti és kulturális erőforrásain alapul, azok fenntarthatóságának határait nem lépve át. A falusi turizmus olyan gazdasági tevékenység, amely a helyi erőforrásokra alapozódik, ezeket felhasználva képes lassan kiteljesedő szerves fejlődést indukálni a vidéki térségekben. Ideális esetben a falusi turizmus az egyéni, kis- és középvállalkozások, valamint kistérségeken belüli együttműködésük gerjesztője és integrálója, hathatósan hozzájárul a vállalkozói ismeretek bővítéséhez, kikényszeríti a marketing-szemléletmód térhódítását.”

A. Gannon (2001), ír szakember szerint: „A falusi turizmus fogalma magában foglalja mindazokat a tevékenységeket, szolgáltatásokat és helyi környezeti értékeket, amelyeket a falusi lakosság a turistáknak felkínál elszállásolásuk, üdülésük, szabadidőtöltésük érdekében, és amely igénybevételért a turisták fizetnek, tehát aminek révén a falusi lakosság és a település jövedelemre tesz szert.” A falusi turizmus tehát üzleti tevékenység, ennek következtében termelési ágazatnak tekintendő. E mögött a felfogás mögött az az intézményesített szakmai, szaktanácsadói és pénzügyi támogatási háttér áll, amely révén az ír turizmust és általában az ír gazdaságot „Európa kelta tigriseként” emlegetik. A téma egyik klasszikusának számító ír szakember később a falusi turizmust a vidékfejlesztésbe ágyazottan tárgyalja és magát a tevékenységet komoly üzleti vállalkozásnak tartja.

A falusi turizmus a vidéki családok többnyire már meglévő lehetőségeire alapozott jövedelem-kiegészítési formát is jelent. De a falusi turizmust sokkal átfogóbban is lehet értelmezni, hiszen a vidéken folyó összes turisztikai tevékenységgel azonosítható, melybe beleférnek a ha-

gyománys idegenforgalmi vállalkozások, panziók, éttermek, a vidéki térségben folyó valamennyi vendéglátási és szabadidős kikapcsolódási forma.

Összegezve a falusi turizmus ismérvei a következők lehetnek:

- fenntartható, nem tömegturizmus,
- helyi, kistérségi vonzerőre alapuló családias, emberbarát szemléletű munkahelyteremtő, lakosságot helyben-tartó (pótlólagos) jövedelmet szerző tevékenység,
- kerékpározással, vízi túrázással, lovaglással, sporttal, ökotúrákkal kiegészített falusi üdülés, amely borturizmust, a helyi hagyományokat, kézművességet bemutató kulturális rendezvényeket, táborokat is magában foglalhat,
- fejlesztése a vidékfejlesztés egyik legfontosabb eszköze.

2. Falusi turizmus az Európai Unióban

A vidék vonzerejének felfedezése a turizmus számára, ezen belül a falu, a mezőgazdaság, a hagyományok, mint különleges vonzerők turisztikai kínálatba kapcsolása, a hagyományos paraszti mezőgazdasági tevékenység bővítése vendéglátással, szállásadással az 50-es évektől kap nagyobb lendületet Nyugat-Európa több országában. A nyugat-európai agrárfejlődés - a közös piaci integráció, a farmgazdálkodás, mint politikai prioritás, az egyre erősödő specializáció és koncentráció, mint nemzetközi trend, és az ellene való védekezés, a diverzifikáció vagy több lábon állás a turizmus felé szorított nagyon sok vidéki mezőgazdasági termelőt és közösséget. A vidéki lakosság városba áramlása, egyes vidéki térségek elnéptelenedése, az alacsony mezőgazdasági jövedelmek kiegészítésének szükségessége és a táj fenntartása iránti társadalmi igény az állam vezetések is aktív fellépésre készítette e folyamatban. A mezőgazdasággal foglalkozó családok modernizálták házaikat és a gazdálkodás mellett, különösen a nők foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőségeinek megteremtése érdekében, turisztikai tevékenységbe kezdtek. Az állam (majd később az EU) megfelelő infrastruktúra létrehozásával segítette őket, biztosította a megfelelő szaktudás elsajátításának lehetőségét, támogatta az új tevékenység marketingjét. A turizmus a mezőgazdasági termelés mellett kiegészítő jövedelmet, önfoglalkoztatást, ta-

nulási, emancipálódási lehetőséget jelentett a termelők családtagjai számára.

Ez az eltérő megközelítés és alaphelyzet is szerepet játszott abban, hogy Nyugat-Európában a vendéglátás és a turizmus a családi gazdaságok, a mezőgazdasági háztartások természetes diverzifikációs lehetőségeként jelent meg, melyet az agrárpolitika és a vidék- és területfejlesztési politika támogatott és mindezek következtében mára 40-50 éves tapasztalat halmozódott fel e területen. Vidékünkön a családok és mezőgazdasági háztartások ilyen irányú diverzifikációs és vállalkozási lehetősége csak a 80-as években jött létre.

Az Európai Unió vidéki környezetben folytatott turizmus fogalmát a kutatók, illetve a nemzetközi szervezetek többsége szélesebb megközelítésben, a vidékfejlesztés, agrárfejlesztés, regionális, környezeti és turizmus fejlesztés keretén belül, ezek egymással való kölcsönhatásában próbálja értelmezni és lényegi jegyeit meghatározni.

Az Európai Közösség figyelme a nyolcvanas évek második felében fordult a vidék felé, a túltermelési válsággal küzdő mezőgazdaság, és a három új mediterrán tagállam problémái révén. Az egységes piac kialakulása során fogalmazódott meg és került be a maastrichti egyezménybe a „társadalmi gazdasági kohézió” elve, mely az EU egyik fő politikai prioritása és az elmaradott térségek és leszakadó régiók hanyatlását kívánja megállítani és felzárkózásukat elősegíteni. E politikai folyamatba illeszkedett az a kampány, melyet az Európa Tanács folytatott a nyolcvanas évek végén a vidék érdekében és többek között külön tanulmányt szentelt a falusi turizmusnak. (Council of Europe 1988) E dokumentum a falusi turizmus jövőbeni lehetőségeit a hagyományos tengerparti és a hegyvidéki üdülőhelyek telítődésével magyarázta, és ennek megfelelően csak a vidéket látta alkalmasnak a növekvő számú turistareg felvételére. Ezzel párhuzamosan előre vetítette a mezőgazdaságban a túltermelés miatti termeléskorlátozást, ugaroltatást, a farmok, tanyák megszűnését, mely régóta jelen van az európai vidéken (Kovács, 2003).

Az európai közösségben a szélesan értelmezett falusi turizmus háttérében azok a vidékfejlesztési erőfeszítések és az agrárstruktúra modernizálását szolgáló intézkedések állnak, melyek a gazdálkodók tevékenységének diverzifikálását, több lábon állását célozzák.

Manapság az európai felfogás és értelmezés rendkívül sokszínű, nincs egységes definíció és gyakorlat a falusi turizmussal kapcsolatban.

Az egyes országokban függ a vidék-kategória nemzeti értelmezésétől, és a helyi kreativitástól és kezdeményezőkézségtől. A falusi turizmus tágabb összefüggésben az egyes országok agrár-, vidékfejlesztési céljait és prioritásait szolgálja, országoként eltérő intézményrendszerrel.

Idézet az Európai Közösségek Bizottsága 2006. évi közleményéből: „...1997 óta uniós szinten számos alkalommal felismerték, hogy az idegenforgalom hozzá tud járulni a munkahely-teremtéshez és a növekedéshez. A globalizáció, a demográfiai változások és a közlekedés fejlődése döntő tényezőt jelent ezen ágazat gyors növekedésében. Látnivalóinak gazdagsága és idegenforgalmi szolgáltatásainak minősége okán Európa a világ első számú turisztikai célpontja. Az idegenforgalom tehát olyan tevékenység, mely jelentős szerepe játszhat a növekedés és a munkahelyteremtés stratégiai célkitűzésének elérésében.”

3. Eurogites - A falusi turizmus európai szervezete

Az Eurogites a falusi turizmus európai szervezete jelenleg 28 országot (Szerbiát is) magába foglaló nemzetközi szövetség, amely számos turizmushoz és vidékfejlesztéshez kapcsolódó európai illetve világszervezetnek (2004-től a WTO²-nak) is a tagja. Kiemelt célja a falusi turizmus, mint az egyik legintenzívebben növekvő idegenforgalmi ágazat lefedése Európában, különös tekintettel a szolgáltatói gyakorlatra.

Célja a falusi turizmus gazdaságra, kultúrára, környezetre és a versenyképes fenntarthatóságra gyakorolt hatásának bemutatása koherens, professzionális, komoly és tudományosan alátámasztott formában. Ennek alappillére a hatékony együttműködés nemzeti és Európai Unió statisztikai hivatalokkal, politikai és adminisztratív testületekkel, valamint tudományos intézményekkel (szakiskolák, egyetemek, kutató intézetek).

Az Eurogites tevékenységei:

- Erős lobbis tevékenység és együttműködés megteremtése és kifejtése a különböző, idegenforgalomban érdekelt szervezetekben való jelenlét érdekében.

² WTO – World Tourism Organization – Idegenforgalmi világszervezet. A szervezet neve 2005. decemberében United Nations World Tourism Organization (UNWTO)-ra változott, megszüntetve ezáltal a Világ Kereskedelmi Szervezettel való azonos szervezeti név rövidítést (World Trade Organization - WTO).

- A magas szintű hálózati munka erősítése költséghatékonysággal az alábbiak figyelembe vételével:
 - o Eurogites logo magánszállásokon történő kihelyezésének rendszeresítése egységes európai minősítési kritériumok teljesítését követően.
 - o Bannercsere megvalósítása és megerősítése tagszervezetekkel, illetve weboldalak üzemeltetőivel közösen.
 - o Olyan események támogatása, koordinálása, amelyek az Eurogites szervezetet és honlapját (www.eurogites.org) egyaránt népszerűsítik.
- Periodikus szakmai rendezvények, gyűlések megtartása:
 - o Európára kiterjedő internetes platform kialakítása a vidéki magánszállások kínálatának közvetlen bemutatására, online szállásfoglaláshoz.
 - o Együttműködési megállapodások olyan nemzetközi vállalatokkal, amelyek földrajzilag lefedik egész Európát, szponzori és más formájú együttműködést megcélózva. Ilyen lehet például mobiltelefonos cégek, térképszerkesztők vagy GPS autós térkép készítő cégek bevonása.
 - o A falusi turizmushoz kötődően nemzetközi kapcsolatok fenntartása Európán kívüli országokkal.
 - o Széles körű kutatóprogram létrehozása az európai falusi turizmus tendenciáiról.

English

ABOUT US

A wonderful story: going back to your roots

Live again village celebrations, discover the perfumes of your childhood, enjoy the quietness and the silence provided by the nature, meet and appreciate the men and the women who live and make the countryside of today!

Thanks to EuroGites, the European Federation for Farm and Village Tourism, you have already made half the way leading you to the dream offered by all good stories. It is now up to you to make a choice among 28 countries of Europe.

Through its structuring of 35 professional associations of rural tourism, EuroGites' particular aim is to guide you and make your choice secure. Make good use of the great number of information and practical advice that you will find about the different countries and offers through the web-links to our members. And then, be ready to experience your dream holidays!

What a chance to live Europe!

Az Eurogites weboldala - <http://www.eurogites.org>

The screenshot shows the Eurogites website interface. At the top, there is a banner for "COUNTRY HOLIDAYS IN EUROPE" with a globe and a "MEMBERS" button. Below the banner is a navigation menu with "English" selected. The main content area is titled "Serbia" and includes a "Back" link. The text describes rural tourism in Serbia, mentioning farm stays and nature. A map of Serbia is displayed with various cities marked, and the "Serbian Rural Tourism" logo is visible. The sidebar contains contact details for "www.Selo.rs" and "CenOPT - Centre for Responsible and Sustainable Tourism Development".

Szerbia kínálata a falusi turizmus terén az Eurogites weboldalán - <http://www.eurogites.org>

4. A falusi turizmus Vajdaságban

Annak ellenére, hogy nemzetközi összehasonlításban jelenlegi turisztikai kínálatával, vendégforgalmával és bevételeivel Szerbia és Vajdaság nem tartozik Európa kiemelkedő turisztikai célterületei közé, a turizmus az elmúlt évtizedben mindinkább a gazdaság egyik húzóágazatává vált.

A kedvező tendenciák ellenére a hazai turizmust továbbra is a szerényebb gazdasági hozam jellemzi a fejlett országokhoz képest. A külföldi vendégek egy napra jutó kiadása a nyugat-európai átlagnak fele-egyharmada. Az átlagos tartózkodási idő mindössze három nap, szemben a 4-5 napos európai átlaggal. Miközben a lehetőségek kihasználtsága alacsony, a turizmust erős szezonális és területi koncentráció jellemzi (Belgrád, Újvidék, Zlatibor stb.).

A hazai turizmus gyenge pontjaiként megemlíthető a komplex turisztikai termékek hiánya, a turisztikai- és a kapcsolódó alpinfrastruktúra hiányosságai, a magas minőségi színvonalú szálláshelyek alacsony száma, a minőségi termékkínálat szűkössege. Az alpinfrastruktúra hiányosságai - rossz minőségű utak, nehézkes tömegközlekedés vidéken - is kihatnak a turisztikai szektorra, csökkentve annak vonzerejét. A szolgáltatások színvonala gyakran alacsony, és hiány van a megfelelő szakképzettséggel és nyelvtudással rendelkező munkaerőből is.

Az ország területén található gyógy- és termálvizek kiváló lehetőséget biztosítanak az egészségturizmus fejlesztéséhez. Néhány nemzetközileg is ismert és látogatott fürdőhely kivételével azonban ezek idegenforgalmi hasznosítása még elmarad a lehetségestől. A kulturális turizmus, az építészeti kulturális örökség, a múzeumok gyűjteményei, a nemzetközi hírű művészeti élet és a népművészeti hagyományok értékei is kimagaslóak. Valamikor országunk a konferencia- és rendezvényturizmus egyik vezető helyszíne volt, a 70-es, 80-as években nagy nemzetközi rendezvényeket szerveztek hazánkban. Sajnos ezt a pozíciót elvesztettük, és óriási erőbefektetésekkel tudunk ismét kompetensek lenni ebben az idegenforgalmi szegmensben.

Manapság viszont az aktív turizmus keretein belül népszerű a sportturizmus (leginkább a kerékpáros turizmus), a lovas turizmus, a horgászat és a változatos vízi adottságokra építő nautikus turizmus. Egyelőre még kiaknázandó lehetőséget jelentenek a történelmi borvidékek, a gasztronómiai és néprajzi vonatkozású vonzó tényezők, valamint a különféle rendezvények (művészeti fesztiválok, sportesemények, nyári egyetemek és nemzetközi vásárok).

Az idegenforgalom a Vajdaság gazdaságpolitikájának egyik kitörési pontja lehet, amely jelentősen hozzájárulhat a térség fejlődéséhez és a foglalkoztatás javulásához. A falusi turizmus terén nagy lehetőségek rejlenek a régióban. A tartomány idegenforgalmi kínálatának alapját a

terület természeti és kulturális kincsei képezik, amelyek elegendő attraktivitást tartogatnak ahhoz, hogy térségünkbe turistákat csalogassanak. Ugyanakkor a turizmus fejlesztésekor a környezettudatos magatartást és a fenntartható fejlesztést kell szem előtt tartani. Ez meghatározza a kormány, a kormányzati szervek, a szakmai szervezetek, a turisztikai vállalkozások, a turisták és a helyi lakosok feladatait a turizmus fenntartható fejlődésének érdekében.³

A Vajdaság idegenforgalmi lehetőségeinek kiaknázása és a hátrányok visszaszorítása érdekében jól átgondolt tervezésre van szükség, amely a fenntarthatóság követelményét helyezi a középpontba. A turisztikai tervezés célja a korábbiakkal ellentétben nem csak a turisták minél nagyobb tömegének a fogadó területre való irányítása, hanem az erőforrások megőrzése mellett a helyi lakosság jólétének növelése is.

Manapság egyre többen választják a klasszikus, tömeges turizmus helyett a szelíd, zöld turizmust. Sokan szeretnének elmenekülni a túlszűfolt, zajos városokból és vidéki környezetben, a természetben tölteni a szabadságukat. Ennek jegyében nagy lehetőség rejlik a Vajdaságban a gyógyturizmus, a kulturális örökség, a falusi turizmus, a vadászturizmus terén, illetve az ezek kombinációjára alapozott turisztikai termékek kínálatában.

Az érintetlen természeti környezet, a régi falusi gazdálkodás megőrzése, a csendes, nyugodt légkör, valamint a történelmi-tárgyi emlékek gazdagsága, együtt komoly vonzerőt jelent a Vajdaságban. A természeti és kulturális kincsek azok, amelyek elegendő attraktivitást tartogatnak ahhoz, hogy a térségbe turistákat csalogassanak. A rurális térségek, az érintetlen természet, a bácskai, bánáti és szerémségi falvak, tanják mellett kétmillió hektárnyi vadászterület, 1 700 kilométernyi horgászásra alkalmas vízpart, termálvizes források, védett területek, nemzeti parkok, természetvédelmi területek, rezervátumok, valamint vendéglátóipari létesítmények és fejlett infrastruktúra fogadja az idelátogatókat. A Vajdaság egyes települései kiemelkednek a különböző idegenforgalmi rendezvények szervezésében is. Ezek nagyon kreatív és komplex programokkal tűzdelt kulturális, társadalomgazdasági, művészeti rendezvények, melyek hozzájárulnak a Vajdaság idegenforgalmi vonzatának ki-

³ Bővebben lásd: Muhi, B (2009), *Primena marketinga u seoskom turizmu Vojvodine*, Univerzitet Educons, Sremska Kamenica

alakításához. Kevés olyan hely van Európában, ahol a tájképi szépség és sokszínűség, valamint a kultúrtörténeti értékek ilyen gazdag tára egyszerre, és viszonylag érintetlen formában vannak jelen, mint a Vajdaságban. Országos szinten, az idegenforgalmi térképen jelenleg csaknem 200 falu szerepel turisztikai célpontként, és ezek nagy része a Vajdaságban található.

Térségünkben már a múlt század elején színvonalas vidéki szálláshelyek működtek. A vidékre, falvakba látogató turisták többsége a közepes és magas jövedelmű városi családokból kerültek ki. Jelentős volt a gyermeknyaralás is a vidéken. Szervezett formában folyt a cse-reüdültetés is, melynek keretében a falusi gyermekek a városban, a városi gyerekek a falvakban töltötték szünidejüket egy részét.

Ekkoriban jelentős számban voltak jelen a falvakban az átutazó, gyalogos turisták is. Ők rövid időre, 1-2 éjszakára vettek ki szobát, de természetesen igénybe vették a helyi lakosság számára meglévő szolgáltatásokat is.

Szerbiában a hegyvidéki falvakban kezdődött meg a szervezett vendégfogadás (Tara, Divčibara, Kopaonik, Ozren, Povlen, Rtanj, Bukulja, Oplenac, Suva Planina hegyek környékén). A Második Világháború és az azt követő időszakban közel két évtized teljesen megszüntette a falusi üdülés iránti igényt. Kialakult a szakszervezeti és vállalati üdültetés rendszere, melynek egyenes következményeként visszaesett a falusi üdülés jelentősége. A legnagyobb érdeklődéssel övezett turisztikai körzeteken kívül számos településen megszűntek a szálláshelyek és ezekkel együtt a turistákra épült kínálati elemek, szolgáltatások is.

A Vajdaságban manapság élesen elhatárolódott a falusi vendégfogadás és a kereskedelmi szálláshelyek fogalma. Míg a falusi vendégfogadás képviselői, zömében nagyapáról apára, majd fiúra szálló kisbirtokosok, addig a kereskedelmi szálláshelyeket most szerzett, üzleti megfontolásból vásárolt kisbirtokon, nagy tőkével kiépített, gazdagon beruházott tanyák képviselik, és ezek magas árral üzemelnek. Az első típust a kispénzzel rendelkező, pihenésre vágyó városi lakosság igényli, míg az egyre gyakoribb második típust, zömében gazdag üzletemberek és diplomaták látogatják.

A Vajdaság Idegenforgalmi Szervezetének honlapja -
<http://www.vojvodinaonline.com>

5. A vidék fogalma és funkciói

A vidéki területek meghatározását általában minden ország a saját társadalmi és gazdasági kritériumaira alapozva végzi el. Ilyenek például a népsűrűség, az ágazati foglalkoztatottság, a népesség száma, a települések típusai. Az Európai Unióban vidéknek tekintik azt a területet, melyen a mezőgazdasági tevékenység és a zöld felület dominál, amelyet kis népsűrűség illetve beépítettség jellemez, ahol a lakosság jelentős hányada mező-, erdő-, vad-, és halgazdálkodásból, állattenyésztésből áll. Az Európai Unióban használt kritériumok szerint az összes terület döntő hányada (96,1%) vidéki térségnek minősül, ahol a népesség közel háromnegyede (73,6%) él.

A hazai viszonyokat és a nemzetközi ajánlásokat figyelembe véve a vidéket célszerűen a következők szerint határozhatjuk meg: a vidék egy rendkívül összetett gazdasági és társadalmi fogalom, amely magában foglalja a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó gazdaságokat és gazdálkodókat, a kis üzleteket és vállalkozásokat, valamint a kis- és közepes méretű ipari vállalatokat és szolgáltatásokat egyaránt. Otthont ad a

természeti kincseknek, kulturális hagyományoknak és egyre növekvő szerepe van a szabadidő hasznos eltöltésében.

A vidéket jellemzi (Sarudi, 2003):

- az alacsony népsűrűség és ellátási szint,
- a mező-, rét-, legelő-, gyeptermelő-, erdő- és vízterületek magas aránya az urbanizált területekhez képest,
- az alacsony jövedelemtermelő- és érdekérvényesítő képesség,
- az összes foglalkoztatotton belül a mező- és erdőgazdálkodási foglalkoztatottság magas szintje,
- az életmód és a természeti környezet szoros összefüggése,
- az üdülési, pihenési funkciók megjelenése.

Az Európai Bizottság elképzelései némileg eltérőek a vidékkel kapcsolatban. A 2004 márciusában kiadott dokumentum egy olyan átfogó definíció alapján, melyet az OECD⁴ adott ki, és amely a helyi térségeket (avagy az önkormányzatokat) abban az esetben nevezi vidéknek, ha a népsűrűség 150 fő/km² alatt van. Régiós szinten három alaptípust nevez meg az OECD:

- dominánsan rurális régiók, melyekben a lakosság több, mint 50%-a él vidéki közösségekben (amire vonatkozik a fenti meghatározás a 150 fő/km² alatti népsűrűségről),
- szignifikánsan vidéki régiók, ahol a lakosság 15-50%-a él a vidéki közösségekben,
- dominánsan urbánus régiók, ahol a lakosoknak kevesebb, mint 15%-a él vidéki közösségekben.

Kovács (1998) a vidéki térségekbe való besoroláshoz a következő feltételeket javasolja:

1. az aktív keresők legalább 20%-a mezőgazdaságban dolgozik,
2. az ezer lakosra legalább 120 östermelő jut,
3. a lakosoknak legalább a fele 120 fő/km² népsűrűség alatti településen lakik,
4. a népsűrűség kisebb mint 80 fő/km².

Azok a térségek, amelyek ezen feltételeknek megfelelnek, vidéki térségnek számítanak.

⁴ OECD - Organisation for Economic Co-operation and Development www.oecd.org - Európai Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet

A vidék meghatározásából következik, hogy a vidékfejlesztés tág térbeli kiterjesztésű, magában foglalja a tanyák, falvak és kisvárosok fejlesztését, beleértve a vidéki térségekben folytatott gazdasági tevékenységeket, a foglalkoztatási és kereseti viszonyok javítását, a települési (lakossági) és termelő infrastruktúrát, az élő és épített környezet értékeinek megóvását és a vidéki közösségek fejlesztését.

A vidékfejlesztés lehetőségei az EU és Szerbia jövője szempontjából is meghatározó jelentőségűek. A vidékfejlesztés, mint tudományos diszciplína ma még kiforratlan hazánkban és nem eléggé pontosan körülhatárolt.

6. A vidékfejlesztés nemzetközi és hazai értelmezése

A vidékfejlesztés valójában mindazon tevékenységek összessége, amely a vidéki területeken élő lakosság gazdasági, ökológiai és társadalmi helyzetének javítására irányulnak. A vidékfejlesztés legfontosabb feladata a hátrányos helyzetű, periférián elhelyezkedő vidéki térségek fejlesztése és fejlődésre való képességének növelése.

A vidékfejlesztés fogalmát nemzetközi, illetve hazai szinten eltérően értelmezik a vidék szó többes jelentése miatt. Jelenheti a fővárosból nézve az egész országot, a rurális térségeket, de a városok kisebb-nagyobb vonzáskörzetét is. Gyakran azonosítják a falupolitikával, ritkábban a mezőgazdaságtól függő falvak problematikájával.

Nemes (2000) kutatásai során megállapította, hogy az Európai Unióban meglehetősen sok a bizonytalanság azzal kapcsolatban, hogy mit értünk, vagy mit kellene értenünk vidékfejlesztés alatt. Térségünkben ezt a kifejezést csupán néhány éve kezdték használni, angol megfelelője (*rural development*) sem régebbi szűk két évtizednél.

Font (1998) rávilágít arra, hogy a vidékfejlesztés nem más, mint tiszteletben tartani a helyi kultúrákat, a maguk sokszínűségében és azokat, mint az emberiség túléléséhez szükséges erőforrásokat gondozni, védeni. Meggyőződése, hogy a kultúra és az egészség az a két pillér, amelyre a vidékfejlesztés biztosan alapozható.

Jávor (1998) szerint a vidéki területek szociális, ökológiai és gazdasági teljesítőképességének megtartására, fejlesztésére irányuló komplex stratégiák megvalósítását nevezhetjük vidékfejlesztésnek.

Dorgai (1998) úgy véli, hogy a vidékfejlesztést nem lehet csupán a gazdaságfejlesztés támogatására, sőt általában a támogatásokra korlátozni, hiszen számos igen fontos eleme a tudatformáláson, a közösségi élet aktivizálásán, a civil szervezetek működésén, a közösségi értékek megóvásán, az élő és épített környezet védelmén, továbbá egyéb tevékenységeken keresztül éri el hatását.

Farkas (2002) a vidékfejlesztés fogalmán általában a vidéken élő emberek életminőségének javítását érti. Olyan összetett folyamatról van szó, melynek a gazdasági, társadalmi, szociális és környezeti hatásai is fontosak.

Buckwel (1997) kutatásai során megállapította, hogy a vidékfejlesztés magában foglalja a helyi lakosságot, annak életformáját, a foglalkoztatási helyzetet, a jövedelem-szerkezetet, a lakhatási körülményeket és a szolgáltatások szintjét, valamint a kulturális aspektusokat is: a hagyományos foglalkozásokat, ételeket, nyelvet, öltözködést és szokásokat.

A vidékfejlesztési politika által kezelendő problémák és kihívások a következők:

- *Gazdasági*: a vidéki területeken az átlagnál lényegesen alacsonyabb a jövedelem, a dolgozó lakosság előregszik és nagyobb a függés a területre jellemző elsődleges ágazattól.

- *Társadalmi*: kimutathatóan nagyobb a munkanélküliség a vidéki területeken. Az alacsony népsűrűség és egyes területek elnéptelenedése növelheti az olyan problémák kockázatát, mint az alapvető szolgáltatásokhoz való nehezebb hozzáférés, a társadalmi kirekesztettség és a munkavállalási lehetőség szűkebb köre.

- *Környezeti*: az a követelmény, hogy a mezőgazdaság, az erdőszet pozitívan járuljon hozzá a vidéki környezet, a táj megőrzéséhez a fenntartható fejlődés egyidejű biztosítása mellett.

A nemzeti vidékfejlesztési politika ugyanis az előzőekben bemutatottak szerint ennél jóval szélesebb kört ölel fel, mivel tartalmazza az agrár-vidékfejlesztésen túl a település és térségfejlesztés, a foglalkoztatás-politika, az egészség-, és az oktatáspolitikát, továbbá más szakpolitikáknak a vidéki térségekre kiterjedő összehangolt rendszerét.

7. A falusi turizmus helye és szerepe a vidékfejlesztésben

Az utóbbi években a vidékfejlesztés egyre inkább központi szerepet tölt be a fejlett országok gazdaság-politikájában. Az érdeklődés részben azoknak a változásoknak köszönhető, amelyeken a mezőgazdaság keresztülment az utóbbi évtizedben.

A vidéki gazdaság súlyos gondokkal küzd. Jelentős a munkanélküliség, elhanyagolt az infrastruktúra, alacsony a helyi szervezethez tartozó szintje és elégtelen a társadalmi tőke. Jelentős erőfeszítéseket igényel a jövőben a közbizalom helyreállítása, a civil mozgalmak erősítése és a helyi erőforrások mobilitása. Kiútként a helyi erőforrások és a külső támogatások felhasználásának helyi szervezésével és kontrolljával megvalósuló önerős fejlődés modellje kínálkozik.

A Kárpát-medence területének legalább kétharmada vidéki térség, ahol a lakosság fele él. A kevésbé fejlett vagy elmaradott részekben a vidékfejlesztés a hiányzó húzóágazatokat - fejlett ipart, szolgáltatásokat és mezőgazdaságot - helyettesítő fejlesztési politika; míg a fejlettebb régiókban az esetleges mezőgazdasági - elsősorban alapélelmiszer - túltermelést részben kiegyensúlyozó, multifunkcionalitást megteremtő stratégia. Ez utóbbi célkitűzés a vidéki gazdaság többlábon-állását kívánja megteremteni a vidéki tevékenységek diverzifikációjával, a tájmegőrzési funkciók hangsúlyozásával, a hagyományok ápolásával, a természet és a környezet védelmével. A vidékfejlesztés a hátrányos helyzetű és az ígéretesen fejlődő kistérségekben is fontos közösségteremtő program, amelyet a tehetséges, a szükséges kompetenciákkal felvértezett, a vidék iránt elkötelezett szakemberek sikeresen menedzselhetnek.

Az agrárágazatban Európa szerte bekövetkezett változások és válságok, a jövedelemcsökkenés és a munkanélküliség hatására az erősen mezőgazdasági területek hátrányos helyzetbe kerültek. A helyzet javítására több szempontból is alkalmasnak látszik a falusi turizmus. Elsősorban jövedelem-kiegészítő célokat szolgál (a mezőgazdasági termékek értékesítése egyre inkább nehézségekbe ütközik). Az életszínvonal csökkenése miatt csökken a lakossági fogyasztás és a belföldi kereslet. A külföldről importált élelmiszerek akadály nélkül áramolnak be az országba. A termelés visszaeséséből következő válság minden termelőt súlyosan érint, és hatással van a vidéken élő emberek életminőségére. A

falusi turizmus növeli az ország belső exportját azáltal, hogy helyben értékesíti az előállított termékeket.⁵

A falusi turizmus, a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolata egyértelmű, hisz a vidék színteret nyújt a mezőgazdasági tevékenységek számára, azaz a mezőgazdaság a vidékfejlesztés szerves része, a falusi turizmus pedig a mezőgazdaságot egészíti ki. A vidékfejlesztés hosszú távú céljai között gazdasági oldalról a gazdasági bázis erősítése, a strukturális átalakulás mellett megtalálható a gazdasági diverzifikáció megteremtése is, mely sokszínűség, többlábbon-állás még igen sok kihasználatlan kapacitással rendelkezik a szolgáltatás terén, de különösen a falusi turizmus vonatkozásában. A vidékfejlesztés ökológiai célkitűzése a fenntartható mezőgazdaság, az agrár-környezetvédelem, a természeti és épített környezet védelme. A falusi turizmus - azzal, hogy a mezőgazdasági tevékenységekből származó jövedelmet egészíti ki klasszikus értelemben - hozzájárul a mezőgazdaság vidéki értékeket megőrző funkciójának erősítéséhez, különösen ott, ahol a természeti adottságok nem teszik lehetővé az intenzív mezőgazdaság gyakorlását. Itt megvalósulhat a mezőgazdaságból származó környezetterhelés csökkentése, mely igazodik a vidékfejlesztés természeti értékek védelmére, a fenntartható mezőgazdaság elvének figyelembevételére irányuló célkitűzéseikhez. Ezek a területeken, mint alternatív jövedelemszerzési lehetőség jelenik meg a falusi turizmus, mely egyrészt kapcsolódik a mezőgazdasághoz - hiszen azt egészíti ki -, másrészt céljait tekintve kapcsolódik a vidékfejlesztéshez, hiszen megvalósítja a gazdasági diverzifikációt, részt vállal a vidékfejlesztés ökológiai céljainak megvalósításában, és szerepe van a vidékfejlesztés társadalmi célkitűzéseiben, azaz a kulturális értékek, hagyományok megőrzésében.

A falusi turizmus települési szinten megjelenő szerepe, előnye a vidék hármas funkciója alapján a következők szerint összegezhető:⁶

- *Gazdasági szempontból* nagy előnye a falusi turizmusnak, hogy szinte pótlólagos beruházás nélkül ér el jövedelmet úgy, hogy a meglévő épületvagyont, természeti, szellemi értékeket hasznosítja. A családi gazdaságok gazdálkodásának jó kiegészítő árbevétel- és jövedelemforrása

⁵ Bővebben lásd: www.vetesforgo.hu.

⁶ Bővebben lásd: Szabó B., *A falusi turizmus ökonómiai kérdései*, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar.

lehet (azaz megélni belőle nem, de alternatív jövedelemszerzési lehetőséget biztosít). A vidéki népesség jövedelmének a növekedése a vidék fejlődését vonhatja maga után. A szállás biztosításán túl a vendégre főzni és mosni kell, a városi vendéget szórakoztatni szükséges, tehát bővíthető a vidéki foglalkoztatottság. Nagy előnye a falusi vendéglátásnak, hogy a helyi és saját termékek közvetlen módon értékesíthetők. Továbbá pozitívan befolyásolhatja a település infrastrukturális fejlettségét.

- *Társadalmi szempontból* a lakosság jövedelmének a növekedése elvezet a lakosság helyben tartásához. Ezen túlmenően lehetőség nyílik a népi hagyományok, helyi nevezetességek „értékesítésére”, a közösségi és kulturális értékek megőrzésére is. Legfontosabb társadalmi szerepét a vidéki életforma fenntartásában látható, mely összhangban áll az integrált vidékfejlesztés és a multifunkcionális mezőgazdaság által támasztott követelményekkel.

- *Ökológiai szempontból* a természeti értékek, mint idegenforgalmi termékek jelennek meg a turizmusban. A falusi turizmus jelentős szerepet játszhat a biodiverzitás fenntartásában, az ökológiai rendszerek és természeti élőhelyek védelmében.

A vidéki, falusi turizmus hatással van a környezetvédelemre és a tájhasznosításra is. A turizmus e formájának ideológiája van, megfelelő szemléletet igényel (Miklay, 1999). A vidéki környezetben folytatott turizmus az EU-n belül tágabb értelmet nyer, nemcsak a gazdák (farmerek) nyújtotta szállást foglalja magában, hanem mindenféle idegenforgalmi tevékenységet, amely vidéki környezetben zajlik. Egyre nagyobb teret kap az ökológiai termelés, illetve az abból származó termékek árusítása a vendég részére (ökoturizmus). Az agroturizmus a kedvezőtlen termőhelyi adottságokkal rendelkező területek kiegészítő jövedelemforrása. Franciaország, Németország, Ausztria és Spanyolország hazánktól igen eltérő általános gazdasági háttérrel és a falusi turizmus terén nagy múlttal rendelkeznek. A fent említett országok mindegyikére jellemző, hogy a falusi turizmus legtöbbször a mezőgazdasághoz kapcsolódik vagy a szállásadó közvetlen termékértékesítése vagy a térség mezőgazdasági termékeinek felhasználása révén. Az állam, a szakmai kamarák és a helyi szervezetek által nyújtott támogatás jelentős. A szerveződés nagyrégiós és kistérségi szinten egyaránt folyik.

A vidékfejlesztés támogatásával foglalkozó Európai Unió programok, illetve a hazai fejlesztési alapok és programok támogatják a falu-

si és egyéb vidéki turizmus-formát, így számos településen eséllyel indultak ilyen jellegű projektekkel. A falusi turizmus azonban nemcsak azt jelenti, hogy a település néhány házára kiteszik a „Kiadó szoba” táblát. A falusi turizmusnak az egész település összefogásán kell alapulnia, közös megegyezéssel a falu egészének a fejlesztését kell maga után vonnia.

Következtetések

A vidékfejlesztés mindazon tevékenységek összessége, amelyek a vidéki területeken élő lakosság gazdasági, ökológiai és társadalmi helyzetének javítására irányulnak. A vidékfejlesztés legfontosabb feladata a hátrányos helyzetű, periférián elhelyezkedő vidéki térségek fejlesztése és fejlődésre való képességének növelése. A vidékfejlesztés fogalmát nemzetközi, illetve hazai szinten eltérően értelmezik a vidék szó többes jelentése miatt. Jelenheti a fővárosból nézve az egész országot, a rurális térségeket, de a városok kisebb-nagyobb vonzáskörzetét is. Gyakran azonosítják a falupolitikával, ritkábban a mezőgazdaságtól függő falvak problematikájával.

Az agrárágazatban Európa szerte bekövetkezett változások és válságok, a jövedelemcsökkenés és a munkanélküliség hatására az erősen mezőgazdasági területek hátrányos helyzetbe kerültek. A helyzet javítására több szempontból is alkalmasnak látszik a falusi turizmus. Annak ellenére, hogy nemzetközi összehasonlításban jelenlegi turisztikai kínálatával, vendégforgalmával és bevételeivel Szerbia és a Vajdaság nem tartoznak Európa kiemelkedő turisztikai célterületei közé, a turizmus az elmúlt évtizedben mindinkább a gazdaság és a vidékfejlesztés egyik húzóágazatává vált. Az idegenforgalom a Vajdaság gazdaságpolitikájának egyik kitörési pontja lehet, mely jelentősen hozzájárulhat a térség fejlődéséhez és a foglalkoztatás javulásához. A falusi turizmus terén nagy - de sajnos eddig kihasználatlan - lehetőségek rejlenek a régióban, amelyek a jövőben minden bizonnyal a vidékfejlesztés egyik legfontosabb szegmensét képezik majd.

A falusi turizmus, mint fejlesztési lehetőség, nem kínál azonnali, nagymértékű gazdasági fellendülést, sem pedig komplex megoldást a súlyos problémákkal küszködő kistérségnek. Ám a tapasztalatok alátámasztják az alábbiakat:

- Új munkahelyeket teremt; a helyi lakosságra épül, az ottani munkaerőt köti le, így nő a foglalkoztatottság.
- A családok falusi turizmusba történő bekapcsolódása enyhíti a munkanélküliséget.
- A látogatók a helyben előállított termékeket fogyasztják, így a mezőgazdasági javak egy részének ez biztos keresletet jelent; tehát érzékelhető a termelés- és fogyasztásösztönző tovaggyűrűző hatás.
- A mezőgazdasági tevékenységből élők kiegészítő jövedelemforrása lehet.
- Ösztönzi a lakóhelyen belüli és kistérségi együttműködéseket.
- Ha jól működik, helyi adóbevételhez jut a helyi önkormányzat is, amit további fejlesztésre lehet fordítani.
- Hozzájárul a szűkebb és a tágabb értelemben vett lakókörnyezet esztétikusabbá, kellemesebbé tételéhez; az életkörülmények, az életszínvonal javulásához.
- Igényli a hagyományok, a művelődéstörténeti és művészeti, valamint a közösségi értékek megőrzését, a népi mesterségek és a népművészet gyakorlását, amely egyrészt elősegíti a tradicionális termelési módszerek és életmód fenntartását, másrészt a természeti és kulturális értékek védelmét.
- Jelentős hatása van az emberi kapcsolatok alakulásában: nyitottabbá válik a falusiak számára a világ, míg a városiak megismerik a gyökereket, a hagyományokat, a szokásokat; vélemények és eszmék cseréjére ad lehetőséget.
- A falvakból nem vándorolnak el az embereke, így azok nem néptelenednek el, a település megmenekül a visszafejlődéstől, sorvadástól.
- Ha sikeres a falusi turizmus gyakorlata, ismertté válik a falu. A jó hírnév az egész térség, illetve az ország turizmusára jó hatással van.

Felhasznált irodalom:

1. *A falusi turizmus, mint a vidéki térségek megújításának egyik esélye*, (1996), FTOSZ, MTA
2. *Advances in the study on sustainability indicators of tourism development* (2003), WTO
3. Szabó B., *A falusi turizmus ökonómiai kérdései*, Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, Vállalatgazdaságtani Tanszék, Debrecen
4. Beerli A. - Martin, J.D. (2004), Factors Influencing Destination Image, *Annals of Tourism Research*, 31(3): 657-681.
5. Boissevai J. (1996), *Coping with Tourists. European Reactions to Mass Tourism*, Providence - Oxford, Berghahn Book
6. Commission of the European Communities (2006), *A renewed EU Tourism Policy: Towards a stronger partnership for European Tourism*. COM, Brussels
7. Csizmadia L. (1993), *Falusi turizmus - környezetbarát turizmus oktatási összefüggései*, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző, Budapest
8. Disez N. (1999), *Agritourisme: logiques d'acteurs ou logiques de territoires*, Economie rurale, SFER, Paris
9. FVM: Az Európai Unió Vidékfejlesztési Politikája, 2008. szeptember
10. *Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent*, European Conference of Ministers responsible for Regional Planning (CEMAT), Hanover, 2000
11. Jelinčić D. (2007), *Agroturizam u Evropskom kontekstu*, Institut za međunarodne odnose, Zagreb
12. Jenkei L. (1996) A falusi turizmus helyzete Magyarországon In: *A falusi turizmus, mint a vidéki térségek megújításának egyik esélye.*, FTOSZ, MTARKK. Szombathely
13. Kovács D. (szerk.) (2002), *A falusi turizmus hagyományai*, Mezőgazda Kiadó, Budapest
14. Kovács, D. (2003), *Falusi és vidéki turizmus - értelmezések a nemzetközi szakirodalomban*, Mezőgazda Kiadó, Budapest
15. Könyves E., Müller A. (2001), *Szabadidős programok a falusi turizmusban*, Szaktudás, Budapest
16. Muhi B. (2009), Marketinški aspekti brending strategije seoskog turizma Vojvodine, *časopis Turističko poslovanje - The Business of Tourism*, Visoka turistička škola Beograd, broj 4/2009

17. Muhi B. (2009), *Marketinški aspekti razvoja ekološkog turizma u Vojvodini*, Peta regionalna konferencija - Životna sredina ka Evropi - Klimatske promene i održivi turizam, Privredna komora Srbije, Beograd
18. Muhi B. (2010), Motivi turističkih kretanja i tipični ruralni turisti, *časopis Turističko poslovanje - The Business of Tourism*, Visoka turistička škola Beograd broj 5/jun 2010
19. Muhi B. (2009), *Primena marketinga u seoskom turizmu Vojvodine*, Univerzitet Educons, Sremska Kamenica
20. Sarudi Cs. (2003), *Térség- és vidékfejlesztés: a magyar térgazdaság és az európai integráció*, Agroinform, Kaposvár
21. Tasnádi J. (2007), *A turizmus az Európai Unióban és Magyarországon*, Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, Budapest
22. <http://www.eurogites.com> - Falusi Turizmus Európai Szövetsége
23. <http://www.falusiturizmus.eu> - Falusi és Agroturizmus Országos Szövetsége - Magyarország
24. <http://www.vetesforgo.hu> - Vidékfejlesztési menedzsment és marketing e-learning
25. <http://www.vojvodinaonline.com> - Vajdaság Idegenforgalmi Szervezete
26. <http://www.oecd.org> - OECD - Organisation for Economic Cooperation and Development - Európai Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet